

bir alanı kaplar (37,66 × 26,35 m.). Duvarlar moloztaş, kubbe ve tonozlar tuğla ile örülmüş, kapı ve pencerelerde kesme köfeki taşı kullanılmıştır. Erkekler kısmında kare planlı soğukluğu örten pandantifli kubbe alttaki kare, diğerleri onikigen olan üç kasağa oturmakta, üstü kiremit kaplı sekizgen piramit biçiminde basık bir külâhla örtülü bulunmaktadır. Doğu duvarının ekseninde yer alan sivri kemerli kapı, çeşitli dikdörtgen çerçevelerin ve bir sivri kemerin kuşattığı Bursa kemerli bir nişin içine alınmıştır. Kapının yanlarındaki iki pencerenin dikdörtgen açıklıkları lokmalı demir parmaklıklarla donatılmış, tuğla örgülü sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmıştır. Ortasında yuvarlak bir basit havuzun yer aldığı soğukluğun güney duvarında da aynı biçimde iki pencere, ayrıca kare kasağın güney, doğu ve kuzey kenarlarında sivri kemerli ve alçı revzenli birer tepe penceresi bulunmaktadır. Sağır olan kadınlar kısmına bitişik batı duvarında mukarnaslı bir niş göze çarpar. İllıklık kısmı, üçgenlere oturan kubbeye örtülü kare planlı bir birimle batı yönünde buna açılan dikdörtgen planlı bir eyvandan meydana gelmekte, doğu yönünde de aynalı tonoz örtülü helâlar bulunmaktadır. Sıcaklığın merkezinde, göbek taşını barındıran kare planlı birim yine üçgenlerle geçilen bir kubbe ile, kurnaların yer aldığı yanlardaki dikdörtgen planlı ve zeminleri yüksek eyvanlar tekne tonozlarla örtülüdür. Bu mekânın güneydoğu köşesinde bir, kuzeyinde de yanyana iki kare planlı ve kubbeli halvet yer alır.

Kadınlar kısmının erkeklerinkine göre biraz daha küçük olan soğukluğu, şaşırtmalı yerleştirilmiş iki sekizgen kasağa oturan bir kubbeye ve kubbe de dışarıdan basık sekizgen piramit biçiminde,

kiremit kaplı bir külâhla örtülmüştür. Güneybatı köşesi mukarnaslı bir pah ile kesilmiş olan soğukluğun batı duvarında basık kemerli girişle yine basık kemerli bir niş ve yuvarlak bir tepe penceresi, güney duvarında sonradan değişikliğe uğramış kemerli bir pencere ile yuvarlak bir tepe penceresi, doğu duvarında Bursa kemerli bir niş ve kuzey duvarında da illıklığın kapısı bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı ve tekne tonoz örtülü illıklığın batısında helâlar, kuzeyinde sıcaklık yer alır. Sıcaklık bölümü, birbirine kemerli açıklıklarla bağlanmış kare planlı ve kubbeli dört adet birimin meydana getirdiği ters "T" biçiminde bir plana sahiptir. Ters "T"nin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşeleri, aynı özellikleri gösteren birer halvetle doldurulmuştur. Hamamın kuzeyinde, her iki kısmın da boydan boya gerisine rastlayacak şekilde su haznesi, onun da arkasında külhan ve odunluk uzanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 32; H. Özdemir, *Afyon Vilâyeti Tarihçesi*, Afyon 1961; A. Mursaloğlu, *Afyon Cami ve Mescitleri* (lisans tezi, 1967), İÜ Ed.Fak., Türk ve İslâm Sanatı Anabilim Dalı, s. 19-25; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 138-140; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1972, I, 107-118; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 1-22; a.mlf. — İ. Aydın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mi'mârîsi*, İstanbul 1976, s. 78-80; Afife Batur, *Osmanlı Camilerinde Kemer, Strüktür-Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme*, İstanbul 1974, s. 84-85; Metin Sözen, *Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 56, 115; A. I. Doğan, *Osmanlı Mimarîsinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul 1977; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 239; a.mlf., *Osmanlı Devri Mimarîsi*, İstanbul 1986, s. 91-93; Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İFM*, XXIII/1-2 (1962-63), s. 43.

M. BAHA TANMAN

GEDİK PAŞA HAMAMI

İstanbul'da XV. yüzyılın ikinci yarısında yapılan ilk büyük çarşı hamamlarından biri.

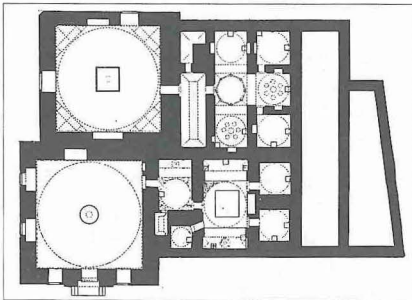
İstanbul Gedikpaşa'da aynı adla anılan caddenin kenarında bulunmaktadır. Vakfiyesi tesbit edilemeyen yapı, Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre Gedik Ahmed Paşa tarafından Afyonkarahisar'daki külîyeye (bk. GEDİK AHMED PAŞA KÜLLİYESİ) gelir sağlamak üzere inşa ettirilmiş olmalıdır (*Osmanlı Mi'mârîsi IV*, s. 599). *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*'nden

bu hamamın bir vakıf eser olduğu anlaşılmaktaysa da nerenin vakfı olduğu belirtilmemiştir. İnşa tarihini bildiren, fakat günümüze ulaşmayan kitâbesinin metni Tâcizâde Sâdî Çelebi tarafından *Münşeât*'ta verilmiştir (s. 59). Burada hamamın adı, yeri ve tarihi, "târih-i Hamâm-ı Ahmed Paşa der şeh-i Konstantiniyye... hayr be-yed-i Ahmed" ibaresiyle kaydedilmiştir. "Hayr be-yed-i Ahmed" ibaresinin ebcedle karşılığı olan 879 (1474-75) yılı hamamın inşa tarihidir.

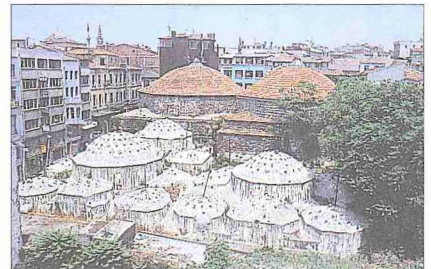
Gedik Paşa Hamamı'nın İstanbul'da meydana gelen 1588 ve 1660 yangınları gibi birçok büyük yangından zarar gördüğü bilinmektedir. 1725 yılında hamam civarında başlayan bir yangında Gedik Paşa Mescidi ile birlikte ciddi bir zarar görmüştür. Gedik Paşa Hamamı 1752 yılındaki Sabuncu Hanı ve 1865'teki Hoca Paşa yangınlarından da etkilenmiştir. Günümüzde de aslî görevini yapmakta olan hamam, erkekler kısmı diğerinden daha büyük ölçüde planlanmış bir çifte hamamdır. İstanbul'un en önemli çarşı hamamlarından biri olan yapının, Neşet Köseoğlu tarafından hazırlanan İstanbul hamamları listesinde adresi yanlış verilmiş, şimdi mevcut olmayan bir başka hamamla karıştırılmıştır.

Hamamın her iki kısmının girişleri aynı yöne bakıyorsa da kadınlar kısmının giriş cephesi diğerinden 10 m. kadar geride bulunmaktadır. Yapının önünden geçen sokağın seviyesi günümüzde yükselmiş olduğundan erkekler kısmının kapısı çukurda kalmıştır. Bundan dolayı ön avluya taş basamaklı merdivenle inilir. Erkekler kısmının kare planlı ceme-kânının üzerini dilimli trompları olan 14,65 m. çapında bir kubbe örter. Sekizgen kasanaklı kubbenin tepesinde bir aydınlık feneri yer alır. Bu bölümün duvarları kubbenin basıncını karşılayabil-

Afyonkarahisar'daki Gedik Ahmed Paşa Hamamı'nın planı

Gedikpaşa Hamamı - Gedikpaşa / İstanbul

mek için oldukça kalın cidarlı yapılmıştır. Üç adet pencereden ışık alan cameranın ortasındaki mermer şadırvan havuzdan hiçbir iz kalmamıştır. Ahşap şirvan katına çıkışı, girişe göre sağda arka köşede yer alan taş basamaklı, ahşap korkuluklu bir merdiven sağlamaktadır. Alt katta, üç yanda alçak birer seki üzerinde yan yana küçük soyunma hücreleri bulunmaktadır. Ilıklık girişinin solunda yer alan küçük mekân kahve ocağı ve havlu kafesi olarak kullanılmaktadır. Bunun üzerine örten dilimli kubbeciğe geçişler stalaktitli pandantiflerle sağlanmakta, etek kısmını derin oyulmuş, üzerinde dış sıraları bulunan bir korniş dolanmaktadır. Sağındaki kubbeli mekân sonradan kapatılarak ilıklığa katılmış olup usturalık olarak kullanılmakta ve bir kapıyla helâya açılmaktadır. Üç eyvanlı ilıklığın orta sofasının üzerini, balık pulu şeklinde stalaktitleri olan pandantifli bir kubbe örtmektedir. Kese yeri olarak kullanılan soldaki eyvanın tam karşısında ve onunla aynı ölçülerde olan kapalı bölme halvetler. Ilıklıktan sıcaklığa geçiş yüksek sivri kemerli bir kapıyla sağlanmıştır. Bu bölüm üç eyvanlı ve dört halvetlidir. Sekizgen biçimli mermer göbek taşının bulunduğu orta mekânın üzerini sekizgen kasnaklı, üç sıra stalaktitli pandantifleri olan 6,45 m. çapında bir kubbe, halvetlerin üzerini de kubbeler, eyvanların üzerini ise yanlardan yarım çapraz tonozlarla beslemeli kubbecikler örtmektedir.

Kadınlar kısmının soyunmalık ve sıcaklık bölümleri erkekler kısmının aynıdır. Ilıklık bölümü ise farklı olarak kubbe ile örtülmüş kare planlı bir mekân olup tonoz örtülü dikdörtgen planlı helâya dar bir koridorla bağlanmaktadır. Her iki kısmın hazne ve külhani hamamının arka cephesinde enlemesine büyük, dikdörtgen planlı bir mekân halindedir.

Soyunmalık ve ilıklık orta sofası döşemesindeki yeşil-kırmızı porfir ve mer-

mer parçalarından yapılmış bordürler, göbek taşında iç içe geçmiş gri ve kırmızı dikdörtgen bordürlerle kurnaların bir kısmındaki zarif taş süslemeler dekoratif özellik arz etmektedir. Glück, eski yapılardan devşirilerek eyvanlardan birinde kullanılan, alçak kabartmalı işlenmiş Bizans işi bitkisel motifli bir kornişten bahsetmekteyse de (*Probleme des Wölbungsbaues I*, s. 102, şekil 60) bu parça yok olmuştur.

Yapı düzgün kesme taş, moloz taş ve harçla inşa edilmiş, soğukluk kubbelerinin üzeri kiremitle örtülmüştür. Diğer bölümlerin kubbeleri ise taştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcizâde Sâdî Çelebi, *Münşeat* (nşr. Necati Lugal — Adnan Sadık Erzî), İstanbul 1956, s. 59; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 331; H. Glück, *Probleme des Wölbungsbaues I: Die Bäder Konstantinopels un ihre Stellung in der Baugeschichte*, Wien 1921, s. 100-102, şekil 57-60; K. Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 65-66, rs. 49-52; Ayverdi, *Fatih Devri Mi'mârîsî*, s. 386-388, rs. 407-410; a.m.f., *Osmanlı Mi'mârîsî IV*, s. 599-601, rs. 904-905; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 328, rs. 375-376; M. Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 150-152; Neşet Köseoğlu, "İstanbul Hamamları", *TTOK Belleteni*, sy. 128 (1952), s. 5; Semavi Eyice, "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", *TD*, XI/15 (1960), s. 99-120; Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahrifat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, s. 334, 336-337, 352, 359, 375; Erdem Yücel, "Gedikpaşa Hamamı", *İst.A*, XI, 6073-6076; "Gedikpaşa Hamamı", *DBİst.A*, VIII, 165.

ENİS KARAKAYA

GEDİKLİ

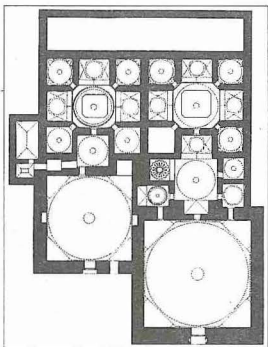
Osmanlı saray, merkez, askerî, esnaf ve maliye teşkilatlarında kullanılan bir terim.

Osmanlılar'da genel olarak kadro sahibi görevlileri veya herhangi bir mevki ve görevi uzun süre işgal eden kişileri belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Bu anlamı ile kelime zamanla bir terim haline gelerek yaygınlaşmıştır. Sadece devlet memurları için değil aynı zamanda enderunda, sarayda ve haremden çeşitli vesilelerle görev ve sorumluluk hiyerarşisi içinde sıkça kullanılmış ve genellikle de eski, kıdemli kimseleri belirten bir anlam kazanmıştır. Meselâ haremden kıdemli câriyelere "gedikli câriye" denilmiştir. Çeşitli yerlerden getirtilen câri-

yeler için bir eğitim kurumu niteliği taşıyan hareme ilk alınan câriyeler "ace-mi" olarak anılır, bunlar zamanla yükselecek şâkird, kalfa, usta ve kadınefen-di olur, kalfa ve ustalar ise genellikle gedikli şeklinde adlandırılırdı. Gedikli câriyeler mutlaka bir hizmetle mükellef olup yaptıkları hizmete göre "hazinedar kalfa, çaşnigir usta, çamaşırcı usta" vb. unvanlara sahiptiler. Gedikli câriyeler etekleri çok uzun elbise giyer, bellerine altın işlemeli veya mücevher tokalı kemerler takarlardı.

Enderun teşkilâtında her koğuş veya odanın sayıları belli gediklileri vardı. Bunlar, aralarından en kıdemliyi kendilerine ait işleri yürütmek için vekil seçerlerdi. Bunlara "gedikliler muhtarı" denirdi (Abdurrahman Vefik, I, 209). Yine saray hizmetinde olup "müteferrika" unvanıyla anılan hizmetliler maaşlı ve gedikli olmak üzere iki kısma ayrılırlardı. IV. Mehmed zamanında bunların sayısı 200 kişiydi (Abdurrahman Abdi Paşa, *MTM*, I/3, s. 543). Aynı şekilde padişah muhafızlığı görevinde bulunan solaklar da gedikli statüsünde olup sayıları değişmezdi (BA, MD, nr. 7, s. 500). Osmanlı merkez teşkilâtında Dîvân-ı Hümâyün çavuşlarının kıdemlilerine "gedikli divan çavuşu" adı verilir. Bunların başlıca görevleri divan toplantıları sırasında teşrifat hizmetinde bulunmak, padişah fermanını taşradaki vezir veya valilere, padişah mektubunu yabancı devlet hükümdarlarına götürmek ve yüksek rütbeli suçluların ölüm veya sürgün cezalarını infaz etmek şeklinde özetlenebilir. Gedikli Dîvân-ı Hümâyün çavuşları, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da bulunan yabancı sefârethânelerde yeniçerilerle birlikte muhafızlık yapmışlarsa da bu hizmetleri uzun sürmemiş, bu görev daha sonra tamamen yeniçerilere bırakılmıştır. XVII. yüzyıl ortalarında gedikli çavuşların sayısı 200 kadardı (Abdurrahman Abdi Paşa, a.e., s. 543). Merkez teşkilâtında iç hazineye ait defterleri tutan görevlilere de "gedikli efendi" denirdi. Genellikle sayıları dört olan bu görevlilerin en kıdemlisi başefendi, diğerleri ikinci, üçüncü ve dördüncü efendi unvanlarıyla anılırlardı (Abdurrahman Vefik, I, 209). Gedikli defter-i hâkânî kâtiplerinin sayısı XVII. yüzyılda on altıya, şâkirdlerinin sayısı da yirmi altıya çıkmıştır.

Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyün denilen divan kâtiplerine "gedikli kâtibî" denirdi. Bunlardan biri ölünce tasarruf ettiği zeâmet, eğer kâtiplik yapabilecek nite-

Gedik Paşa Hamamı'nın planı